

Det øllgaardske Fideikommis ved Varde.

Af Adjunkt *Carl Lindberg Nielsen*, Esbjerg.

(For en Understøttelse til Arkivundersøgelser vedrørende Vardehus og Kongsgaardsmarken ved Varde takker jeg den grevelige Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse.)

Ved Pramstedvejen i Varde ligger en større Samling Kolonihaver. Hvert Barn i Byen ved, at disse Jorder aldrig kan købes, men kun lejes. Men kun faa ved, hvorfor det er saadan, og hvilken interessant Historie der knytter sig til dette Sted. —

I 1439 blev det gamle kongelige Slot *Vardehus* ødelagt af Bønderne og aldrig mere genopbygget. Men Slottets Tilliggende vedblev at bestaa som én samlet Ejendom, *Kongsgaardsmarken* eller *Gaardsmarken*, der 1556 gik over i privat Besiddelse.

I sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede ejedes Gaardsmarken af Købmand, Kirkeværge, Hospitalsforstander og Byskriver *Rasmus Øllgaard*, der fra ingenting havde svunget sig op til en af de rigeste Mænd, Varde nogen Sinde har haft. Et Mindesmærke over ham er indmuret i Varde Kirkes Sydmur; men han ligger begravet paa Kirkegaarden. Ved sin Død 1770 var han Ejer af flere store Gaarde i Varde, bl. a. Købmandsgaarden paa det sydlige Hjørne af Kræmmergade og Storegade samt Hovedgaarden Bramminge foruden Gaardsmarken og flere mindre Besiddelser.

Af hans 15 Børn arvede Sønnen *Hans Wolff Øllgaard* Gaarden paa Storegade og Kongsgaardsmarken, medens en anden Søn, *Terman*, arvede Bramminge.

Ved den store Ildebrand den 3. Juni 1779, der lagde den sydlige Halvdel af Varde i Aske, i alt 65 Gaarde og Huse¹⁾, brændte ogsaa Hans Wolff Øllgaards Gaard takseret til 2620 Rdl., og han opførte derefter den stavelige Købmandsgaard paa Hjørnet af Kræmmergade og Storegade, Vardes smukkeste Bygning, der nu sædvanlig kaldes den kampmannske Gaard²⁾, med vidtstrakte Længer mod Kræmmergade og Fiskergade, opført af røde Sten i Louis XVI's Stil med en høj dobbelt Trappe med solidt Jernrækværk ud mod Storegade og over Indgangsdøren Fugl Fønix og Indskriften:

Ex cinere redivivus 1781³⁾.

Og inde i Gaarden læser man paa en Plade paa den sydlige Sidefløj:

*Wær wirksom i din Stand, giør hver Mand Ret og Skiæl,
Elsk Gud, agt høyt hans Navn, saa skal det gaae dig vel.
Hans Wulff Øllgaard. Karen Benedicta Øllgaard.*

Men Branden og det paafølgende kostbare Byggeri samt adskillige andre Uheld og Tab, især ved Kornhandelen⁴⁾, gav Øllgaard hans Knæk. Han maatte gaa fra Gaard og Ejendom som en forarmet Mand og tage til Takke med et lille Brød som Byskriver i Varde og senere tillige Postmester. Alle hans Ejendomme blev

¹⁾ 1769 var der i Varde 146 Gaarde og Huse (»Danske Atlas« 5. Bd. Side 681). — De nedbrændte Bygningers samlede Taksationssum var 24340 Rdl. (Varde Justitsprot. 7/8 1779).

²⁾ Kaldes ogsaa Bastrups Gaard. Gode Tegninger af Gaarden findes i »Opmaalinger udgivet af Foreningen af 3. Dec. 1892« 4. Bd. 1915. Teksten er derimod mindre korrekt.

³⁾ Genrejst af Asken 1781.

⁴⁾ Jydske Tegnelser 15. Sept. 1786 Nr. 144 (Rigsarkivet).

1786 stillet til Auktion, og Broderen Terman Øllgaard til Bramminge købte da bl. a. Gaardsmarken, som han Aaret efter lod udstykke¹⁾. Selv beholdt han den østlige Del af Gaardsmarken²⁾, hvor nu Kolonihaverne er, derunder indbefattet de to Voldsteder (»Skantzer«) ude i Engen³⁾.

Denne Gaardsmarkens Hovedparcel testamenterede Terman Øllgaard til sin yngre Broder Hans Wolff Øllgaard, der efter Broderens Død i 1827 saaledes for anden Gang blev Gaardsmarkens Ejer.

Den gamle Justitsraad Hans Wolff Øllgaard synes at have sat megen Pris paa den Besiddelse, han havde i Gaardsmarken, og med Skinsyge vaagede han over sin Ejendom. Da Varde i 1827 havde faaet en ny Byfoged, den energiske Kammerjunker *Wedel-Heinen*, optog denne i Forbindelse med Havnekommissionen en Plan, som allerede var udkastet af en af hans Forgængere,

¹⁾ Se Udstykningskortet i »Fra Ribe Amt« 1936 Side 20. — Gaardsmarken var 1786 6 Tdr. 4 Skp. Htk., ligesaa 100 Aar tidligere (se Varde Grundtakst 1682); men den har været større. 1555 hørte saaledes til Gaardsmarken Engen Lamhave, der laa sydvest for det sydøstre, nu eneste tilbageværende Voldsted (»Lastebanken«) og stødende umiddelbart op til dette (se Varde Raadstueprot. ²¹/₁₂ 1777, hvor der under Nr. 1 citeres et Dokument fra 1555, jfr. Top. Saml. p. Papir ¹⁹/₃ 1522). Men 1786 hørte Lamhaven ikke mere til Gaardsmarken. Det er rimeligt, at ligesom denne Eng er flere andre i Tidens Løb blevet skilt fra Gaardsmarken.

²⁾ Paa Udstykningskortet er det de Stykker, der ikke er mærket med Romertal.

³⁾ Paa Gaardsmarken hvilede der en aarlig Afgift paa 14 Rdl. til Rektoratet i Ribe. Denne Afgift skulde for Fremtiden paahvile Gaardsmarkens Hovedparcel (v: den Del, Terman Øllgaard beholdt). — Det er forkert, naar det i »Fra Ribe Amt« 1910 Side 101 hedder, at Iver Juel i det 16. Aarhundrede »udvirkede en kongelig Bevilling til et aarligt Markeds Holdelse i Varde imod en Afgift til Skolen i Holstebro«. Afgiften er simpelthen Gaardsmarkens Landgilde i Penge i Stedet for Naturalier, som Kristian III skænkede Rektoren i Holstebro. Se »Kancelliets Brevbøger« ³⁰/₁₀ 1553. Efter Holstebro Skoles Nedlæggelse tilfaldt Landgilden Rektoratet i Ribe.

den bekendte Reskriptsamler, Justitsraad *Fogtman*, en af de dygtigste Embedsmænd, Varde nogen Sinde har haft. Planen gik ud paa af Hensyn til Handelens Fremme at flytte Havnen, der dengang laa ved Kalkovnen, ca. 800 Meter vest for Byens vestlige Udkant, ind til Skibbroen, bortskære de værste Bugter i Aaen og uddybe denne, saa større Skibe kunde gaa helt op til Byen. Derved vilde Byens Købmænd slippe for Besværet og Bekostningen med at hente Varerne pr. Baad eller Vogn fra Hjerting eller i alt Fald fra Kalkovnen, men kunde faa Varerne bragt saa at sige lige til Døren. Endvidere skulde Toldstedet flyttes fra Hjerting til Varde, saa man undgik den Ulempe eventuelt at spille Tiden i Hjerting med Fortoldning, mens Vinden var gunstig for Sejlads op ad Aaen.

Men denne Plans Muliggørelse beroede rigtignok paa, om man kunde sejle lige op til Byen. Og det kunde man ikke. For midt i Sejlløbet laa Hans Wolff Øllgaards gamle Laksegaard fra Lastebanken til den nu bortryddede Banke lige overfor. Wedel-Heinen prøvede at faa Justitsraaden til at afstaa sin Laksegaard til Havnevæsenet eller flytte den hen øst for Broen eller i det mindste give den en saadan Indretning, at Fartøjer kunde passere igennem den. Paa det Sted, hvor Laksegaarden var anbragt, havde Aaen en Bredde af 26 Alen. Et Pæleværk inddelt i 6 Fag var sat tværs over. I de to Fag nærmest Landsiderne, der hver havde en Bredde af $4\frac{1}{2}$ Alen, var anbragt 2 Ruser, hvori Laksene fangedes. Derimod bestod hele den midterste Del, der udgjorde 17 Alen i Bredden, blot af et Stakit for at hindre Fiskene i at smutte igennem. Her kunde da Skibe let passere uden at skade Fiskeriet, naar blot Stakittet blev indrettet til at aabnes for Gennemsejling. Først prøvede Byfogeden med det gode. Han skriver

til Øllgaard, at han er overbevist om, at denne villigt vil »række Haanden, hvor det gælder om Byens Fordele, hvor De har henlevet saa mange Aar, og som vist er Dem kær«. Saa truede han med Ekspropriation. Lige meget hjalp det. Een Gang havde den gamle mistet sin Ejendom. Anden Gang skulde der ikke berøves ham noget af den. Han svarede, at det vilde gøre ham ondt, »om Kongsgaards- eller Gaardsmarken nogen Sinde skulde miste sin Herlighed ved Laksegaardens Forflyttelse eller ganske Hævelse«. Selv Stiftamtmanden forsøgte sin Overtalelseskunst. Men den stædige gamle Justitsraad erklærede, at »Laksegaarden skaffer mig flere baade lukrative og plaisante Fordele, som Havnekommissionen her slet ikke kender til og ikke engang forstaar sig paa at vurdere eller bedømme, — — — og jeg stoler fast paa, at Deres Højvelbaarenhed vil bidrage til, at en gammel Statens Tjener og Embedsmand, som nu har oplevet næsten 16 Lustra, ej af det offentlige fortrædiges, fordi han blot ønsker Fred og Ro at have sine ved Retsvejen erhvervede Rettigheder uforkrænkede og ubeskaarede«. — Da Kancelliet mente, det var sandsynligt, at en Ekspropriation af Laksegaarden vilde blive underkendt af Domstolene, blev Sagen stillet i Bero paa Forslag af Stiftamtmanden, der oplyste, at Øllgaard var næsten 80 Aar gammel, og hans Besiddelse af Laksegaarden kunde derfor ventes snart at ville ophøre af sig selv.

Men næppe havde Øllgaard i 1836 lukket sine Øjne, før hans Arving solgte Laksegaarden til Havnevæsenet¹⁾. Havnen flyttedes op til Broen, Sejlforholdene i Aaen blev udbedret ved Opmudring og ved Gennem-

¹⁾ Havnevæsenet overtog ved denne Lejlighed Udredelsen af den paa Gaardsmarken hvilende aarlige Afgift til Rektoratet i Ribe. Denne Afgift blev først afløst i 1920.

skæring af Bugter, og 1846 blev Toldstedet flyttet til Varde.

Arvingen til Gaardsmarken var Stempletpapirsforhandler *Niels Thorsen* i Varde, der arvede i Kraft af *Terman Øllgaards Testamente* fra 1825. Dette lyder, for saa vidt Gaardsmarken angaar, saaledes:

Endvidere tillægges ham [o: *Hans Wolff Øllgaard*] for Livstid Hovedparcellen af Gaardsmarken i Varde med tilhørende Laksegaarde, Fiskeri og Voddræt i Aaen samt Ejendomme af Ager og Eng samt Kærskifter med Jordskylds Htk. 1 Td. 5 Skp. 2½ Alb. paa følgende Vilkaar:

1) at han svarer alle Skatter og Paalæg deraf,
2) betaler til hvert Aars Martini til Rektoratet i Ribe 14 Rdl. S. V., hvilken Afgift er prioriteret i Ejendommen ifølge Rentekammerskrivelse af 21. Juli 1787,
og

3) at bemeldte Ejendom ikke maa parcelleres, pantsættes eller forhæftes videre end foran nævnt.

Fremdeles gives min bemeldte Broder herved Ret til at bestemme førend hans Død, hvo af hans Slægtninge berørte Ejendomme skal tilfalde efter hans dødelige Afgang, dog at den kuns maa have i Besiddelse af een paa Gangen og ikke være i Fællesskab imellem flere. Men skulde han ingen saadan Bestemmelse efterlade, da skal Ejendommen efter hans Død tilfalde Stempletpapirsforhandler *Niels Thorsen* i Varde og efter ham hans ældste Søn *Søren Øllgaard Thorsen* i Varde, og om han skulde være bortdød forinden Faderen, da den af hans Søskende avlet efter Faderen i Ægteskab med *Ingeborg Märgrethe Øllgaard*¹⁾, som

¹⁾ Datter af *Terman* og *Hans Wolff Øllgaards* Broder Købmand *Søren Øllgaard* i Varde.

er ældst og tillige bor i Varde, alt for foranførte Vilkaar for Besidderne af Ejendommen. Paa samme Maade forholdes med deres Descendentere, saaledes at den ældste af Familien, som tillige bor i Varde, skal have Ejendommen.

Men skulde Familien ganske uddø, skal Ejendommen paa bedste Maade udlejes paa eet eller flere Aar ad Gangen ved offentlig Auktion og Indkomsterne uddeles blandt Enker efter kongelige Embedsmænd i Varde. I Tilfælde at der mellem disse Konkurrentere maatte være nogen af den Øllgaardske Familie, skal denne have dobbelt Portion. Uddelingen besørages og Legatet bestyres af *Varde Købstads Magistrat*, alt paa ovenstaaende Vilkaar angaaende Besiddelsen af Ejendommen.

Som man ser, erhvervede Hans Wolff Øllgaard ved dette Testamente Gaardsmarken til fri Ejendom med Ret til at testamentere den til hvem af sin Slægt, han vilde; men hvis han ingen Dispositioner traf i den Retning, *skulde Gaardsmarken som et Fideikommis gaa i Arv i den thorsenske Familie og efter dennes Uddøen tilfalde Varde Købstad*. Da nu Hans Wolff Øllgaard ved sin Død den 3. Januar 1836 ingen Dispositioner havde truffet angaaende Gaardsmarken, traadte ovennævnte Arveregler i Terman Øllgaards Testamente i Kraft. Det er disse Bestemmelser, der gør, at Gaardsmarkens Jorder med Kolonihaverne ikke kan købes, men kun lejes.

Men Testamentet er ikke ganske klart, idet det ikke kan ses, om det er nok at være Efterkommer af Niels Thorsen og Ingeborg Margrethe Øllgaard for at være Besidder af Fideikommisset, eller om Besidderen til-

lige skal være bosiddende i Varde. Varde Kommunalbestyrelse har i Midten af forrige Aarhundrede overvejet Spørgsmaalet, men det er aldrig blevet prøvet af Domstolene, og i alt Fald har, siden Niels Thorsen¹⁾ døde 9. April 1843, ingen af Besidderne været bosat i Varde. Disse har siden da været:

1) *Søren Øllgaard Thorsen*, Købmand i Altona, født 1. Nov. 1802 i Varde, død 15. April 1862 i Altona, gift med Clara Andrea Nørup, født 8. Nov. 1808 i Nordby paa Fanø, død 15. Aug. 1882 i København (St. Pauls Sogn), Datter af Birkedommer paa Fanø Andreas Nørup og Clara Marie Paulsen.

2) *Clara Margarete Thorsen*, foregaaendes Datter, født 24. Juni 1836 i Altona, død 4. April 1915 i Hamburg, gift 25. Okt. 1857 i Altona med sin Fætter Johann Carl Christian Greibe, Skibsreder i Altona, født 3. Sept. 1832 i Nordby paa Fanø, død 7. Dec. 1898 sammesteds, Søn af Distriktskirurg i Nordby paa Fanø Friedrich Wilhelm Greibe og Kirstine Agnete Nørup.

3) *Clara Andrea Greibe*, foregaaendes Datter, født 10. Jan. 1859 i Horsens, død 16. Marts 1925 i Altona—Hochkamp, gift 11. Okt. 1891 i Hamburg med Heinrich Friedrich Carl Arp, født 19. Okt. 1857 i Kiel, død 29. Dec. 1932 i Altona—Hochkamp.

4) *Emilie Clara Marie Arp*, foregaaendes Datter, den nuværende Besidderinde, er født 13. Dec. 1892 i Hamburg. Ugift.

(Hovedkilder: Varde Havnearkiv (i Varde). — Additamenta Nr. 617 a in 4° paa Universitetsbibliotheket i København. — Meddelelser fra Frøken Emilie Arp, Altona.)

¹⁾ Farbroder til Universitetsbibliothekar P. G. Thorsen. — Det er ikke rigtigt, naar det i »Jydske Samlinger« 2. Række 2. Bd. Side 350 hedder, at P. G. Thorsen ejede Gaardsmarkens Hovedparcel.